

Slings' opvattingen over de doelstelling en de zin van historisch literatuuronderwijs zijn enerzijds nogal moralistisch, anderzijds sluiten ze aan op wat er in de docentenpraktijk wordt gedacht. Zijn pleidooi voor een deels esthetische benadering van literatuur is vanuit wetenschappelijk oogpunt nogal zwak. Zo poneert hij de voor de Middeleeuwen dubieuze stelling 'literatuur is kunst'. (161) Hij wil onderzoeken 'in hoeverre esthetische eisen de teksteuze van het historisch literatuuronderwijs mogen of moeten beïnvloeden.' (162) Een andere visie is blijkbaar niet erg wenselijk. Het was beter geweest als Slings zijn persoonlijke opvattingen over literatuuronderwijs hier wat had gematigd en wat meer systematisch was nagegaan wat de opvattingen zijn onder pedagogen, vakdidactici en misschien ook (literatuur-) historici over het nut en de noodzaak van literatuuronderwijs. Slings heeft er echter voor gekozen zich sterk te richten op de gegroeide praktijk in het onderwijs. Dat is een pragmatische aanpak en dat zou een lovenswaardige nota voor het departement van onderwijs hebben opgeleverd. Het is echter de vraag tot welke bijdrage aan welke wetenschap dit heeft geleid. Bovendien heeft Slings zich niet of nauwelijks van buitenlandse inzichten vergewist, maar zou het Nederlandse literatuuronderwijs daarvan niet kunnen profiteren?

Slings' proefschrift laat vooral zien dat het in het moderne literatuuronderwijs nog steeds ontbreekt aan een goede (wetenschappelijke en didactische) verantwoording van historisch literatuuronderwijs en blijkbaar (want Slings rept er nergens van) ook van onderwijs in niet-moderne geschiedenis in het algemeen. Het is nu eenmaal deel gaan uitmaken van het curriculum, al is het weinig in tel, en blijkbaar vinden velen dat het zo moet blijven. Maar ook Slings komt niet veel verder dan wat apodictische stellingen. Waarom zouden we scholieren opzadelen met dit soort onderwijs? Vooral als de tijd ervoor ontbreekt en de voorkennis zo beperkt is. Zou het dan niet beter zijn literatuuronderwijs te beperken tot de moderne literatuur en verder een goede bodem van historisch besef bij te brengen in geschiedenislessen? Slings stelt dat er onder scholieren wel degelijk interesse bestaat in de Middeleeuwen en de reacties van scholieren op zijn methode waren overwegend positief. Of zijn methode daarmee beter is dan een andere weten we nog niet, omdat hij geen controlegroep heeft gebruikt, die les kreeg uit een bestaande methode. Slings heeft evenmin onderzocht wat de effecten van literatuuronderwijs op langere termijn zijn. Wat beklijft er en wie leest later uit puur plezier nog Middelnederlandse teksten? Ik gok: weinig en (bijna) niemand. En zo blijft na lezing van dit proefschrift de vraag: wat is de toekomst van onderwijs in Middelnederlandse literatuur?

Arjan van Dixhoorn

K.van Vliet, *In kringen van kanunniken. Munsters en kapittels in het bisdom Utrecht 695-1227* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2002; Zutphen: Walburg Pers, 2002, 503 blz., ISBN 90 5730 229 2).

Dit boek, als dissertatie aan de Universiteit van Amsterdam op 28 november 2002 verdedigd, is echt een proeve van bekwaamheid. Het vult een *Forschungslücke* door een overzicht te bieden van ruim vijf eeuwen kanunnikenleven in het bisdom Utrecht, met uitstapjes naar de omringende bisdommen voor de vergelijking. Daarnaast worden de gemeenschappen van kanunniken, munsters (monasteria) en later kapittels genaamd, vergeleken met de kloosters van monniken en monialen in deze bisdommen, die een voorbeeldfunctie voor Utrecht hebben vervuld. Het bisdom Utrecht liep niet voorop, maar vertoonde wel een eigen gezicht in die zin dat bijna alle kapittels er bisschoppelijk waren, in tegenstelling tot de vele landsheerlijke of

adellijke kapittels elders. In de buitengewesten van het bisdom ontstonden eveneens bisschoppelijke kapittels, met wisselende lotgevallen in de loop der eeuwen. Verder telde de bisschopsstad Utrecht aan het eind van de elfde eeuw niet slechts een domkapittel, maar daarnaast vier andere bisschoppelijke kapittels, die na het concordaat van Worms van 1122 alle mee mochten beslissen over de keuze van een nieuwe bisschop, samen met de abt van de Sint Paulusabdij in de stad en de proosten-aartsdiakens van de vier buitenkapittels in Tiel, Emmerik, Deventer en Oldenzaal. Het domkapittel slaagde er niet in dit kiesrecht voor zichzelf te monopoliseren, zoals in andere bisdommen van het Duitse Rijk.

Het boek is grotendeels chronologisch opgezet, waarna in de Slotbeschouwing (421-430, vertaald in de Summary, 431-440) verschillende thema's door de eeuwen heen worden samengevat. Aan de orde komen allereerst oorsprong en ontstaan van het kapittelwezen in de Merovingische en Karolingische tijd, met de Akense regels uit 816, die in Utrecht ondanks de onrust van de Noormannen tijd en het uitwijken van de bisschop naar Odiliënberg en vervolgens Deventer toch het richtsnoer voor de kanunniken bleven. Het volgende hoofdstuk is gewijd aan de ontstaansgeschiedenis van het bisdom Utrecht uit een missieklooster van Willibrord, gewijd aan Sint Salvator (Oudmunster), met een kleinere kerk gewijd aan Sint Maarten, waarheen Bonifatius de titelrechten verplaatste en die in 777, toen Utrecht officieel een bisdom werd onder het aartsbisdom Keulen, ging functioneren als bisschoppelijke zetelkerk. Beide kerken werden toen nog steeds bediend door één enkel college van kanunniken, een situatie die pas veranderde in de tiende eeuw (behandeld in hoofdstuk 3), toen bisschop Balderik na terugkeer uit Deventer de Sint Maartenskerk voorzag van een eigen kapittel van geestelijken, verbonden met Odiliënberg, veertig man sterk, en de Sint Salvator met een college van twintig kanunniken, gedeeltelijk afkomstig uit Deventer. Onder deze bisschop vond ook de wederopbouw van de stad plaats, evenals een gedeeltelijk herstel van de buitenkapittels.

Een probleem waarvoor de auteur geen bevredigende oplossing biedt, is de plaats van de Sint Maartenskerk op het Domplein: waar lag deze tijdens Willibrord en Bonifatius, en bouwde Balderik een nieuwe kerk op de plaats van de huidige dom, of was er na 777 door de eerste bisschoppen al iets op die plaats gebouwd? De archeologische aanwijzingen voor beide opties zijn uiterst zwak en contemporaine schriftelijke gegevens ontbreken.

In het vierde hoofdstuk komt de periode van de bisschoppen Ansfried en Adelbold en halverwege bisschop Bernold aan bod, tot 1040, waarin een ingrijpende reorganisatie van de kapittels binnen en buiten de stad plaatsvond. Krachtens de Akense regels moesten de geestelijken van de bisschopskerken een eigen vermogen van tafelgoederen krijgen, dat voor dit doel was geormerkt binnen het geheel van het bisdomsgoed. Wie dit vermogen moest beheren, was echter niet vastgesteld, en zo kon een bisschop daarover vrij gemakkelijk beschikken voor andere doeleinden. Om dit tegen te gaan, was het vermoedelijk bisschop Adelbold die de proosten van de kapittels met dit beheer belastte en de proostdijen met eigen goederenbezit instelde, dat op zijn beurt was verdeeld in het proostengoed voor de proost zelf en het stipendiumgoed voor de kanunniken. Bisschop Bernold moet dit verder hebben uitgewerkt, zodat omstreeks 1040 de kapittels, zowel in de stad als daarbuiten, inderdaad elk over een eigen vermogen beschikten. De proosten werden ook bij het bestuur van het bisdom als geheel ingeschakeld, onder meer doordat zij de kerkelijke rechtspraak in een eigen aartsdiakonaat gingen uitoefenen, niet meer als gemandateerde van de bisschop maar als bekleder van een autonoom ambt. Deze instelling is volgens de auteur (322) een creatie van bisschop Bernold. Opmerkelijk is daarbij dat de drie nieuwe Utrechtse stadskapittels, van Sint Pieter, Sint Jan en Sint Marie, waarvan er twee onder bisschop Bernold en de derde onder bisschop Koenraad na 1040 in de elfde eeuw werden gesticht, niet in de oorspronkelijke verdeling van de aartsdiakonaten meetelden. Hun

proosten kregen later alsnog een eigen aartsdiakonaat, dat werd afgeknabbeld van die van de dom en Oudmunster. Anders dan de auteur suggereert (306), lijkt mij dit een aanwijzing dat bisschop Bernold niet reeds voor 1040 met het plan rondliep om die nieuwe kapittels te stichten, maar dat hij daarvoor een speciale aanleiding nodig had, te weten het overlijden van keizer Koenraad II in Utrecht op Pinkstermaandag 1039.

Daarmee zijn we in hoofdstuk 5 beland, waarin de periode 1040-1099 wordt behandeld; de halve eeuw waarin drie nieuwe kapittelkerken en de stenen kerk van de Sint Paulusabdij in de stad Utrecht verrezen. De auteur bediscussieert uitvoerig de al dan niet planmatige aanleg van deze vier kerken als een kruis naar de vier windstreken rondom de domkerk waarin hart en ingewanden van keizer Koenraad II waren begraven. Naar mijn mening terecht komt hij tot de conclusie dat deze kruisvorm van meet af aan zo was bedoeld en niet pas door latere historici erbij gefantaseerd. Keizer Koenraads zoon Hendrik III moet de opdrachtgever zijn geweest van dit grootse bouwplan, dat door bisschop Bernold voor driekwart en door bisschop Koenraad, in overleg met diens zoon en opvolger keizer Hendrik IV, voor de rest werd uitgevoerd.

Het zesde hoofdstuk tenslotte behandelt de lange twaalfde eeuw, tot 1227, waarin nieuwe opvattingen over reguliere kanunniken veld wonnen, die de klemtoon legden op de apostolische armoede en de pastorale taak in de wereld. Naast de kapittels volgens de Akense regels ontstonden strengere kapittels zoals van de premonstratensers, die in de stad Utrecht dan ook op tegenwerking stuitten; want hier werd het privé-bezit der kanunniken geëerbiedigd en waren de pastorale taken intussen geheel overgedragen aan de parochiekerken. Hun eerste taak was en bleef het koorgebed, maar daarnaast werden zij meer en meer bestuurders en beheerders, kortom seculiere kanunniken.

In een goed gecomponeerd proefschrift zijn al deze ontwikkelingen diepgaand behandeld. Veel discussie schuilt ook in de 1687 noten, erg klein gedrukt maar spannend. We zullen dit boek nog dikwijls met vrucht raadplegen.

Johanna Maria van Winter

S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden. Geschiedenis van de dopersen in de Nederlanden 1531-1675* (Hilversum: Verloren, Leeuwarden: Fryske Akademy, 2000, 544 blz., ISBN 90 6550 631 4).

In de eerste fase van de reformatie waren de dopersen — ook wel bekend als doopsgezinden, wederdopers of mennonieten — de populairste hervormde stroming in de Noordelijke Nederlanden. De vroege geschiedenis van de doperse beweging is bovendien van een grote bewogenheid. Alleen al om deze redenen is het nieuwe, uitvoerige overzichtswerk dat S. Zijlstra van de dopers schreef meer dan welkom. Het is bovendien een voortreffelijk boek geworden, waarin de inzichten uit het moderne onderzoek naar de reformatie verwerkt zijn en de auteur veel resultaten uit eigen onderzoek heeft gebruikt.

In het laatste overzichtswerk, de dissertatie van A. F. Mellink uit 1953, werd alleen de vroege geschiedenis van de dopers beschreven en werden ze gepresenteerd als een sociale beweging. Zijlstra stelt daarentegen het religieuze centraal. Hij is, zo zegt hij in de inleiding, allereerst geïnteresseerd in de 'identiteit' van de doperse kerken. En er is natuurlijk geen ontkomen aan, dat die 'identiteit' inderdaad bovenal het geloof betrof. Zijlstra gaat daarom uitvoerig in op de ideeën van de grondleggers van de doperse beweging in de Lage Landen, Melchior Hoffmann en Menno Simons, en op de meningsverschillen die ten grondslag lagen aan de scheuringen in